

УДК 340.15 (477)

Журбелюк Г. В.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕФОРМУВАННЯ (З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ)

Викладання курсу історії держави і права України дає змогу в хронологічній і логічній послідовності не тільки простежити основні віхи та закономірності становлення державності, політико-правового реформування суспільства, а й подивитись на сучасні проблеми через призму позитивного досвіду минулих поколінь та їх багату, але недостатньо вивчену правничу спадщину.

Проблема політико-правового реформування постала не тільки перед нашим сучасним суспільством. Над її теоретичним вирішенням розмірковували, зокрема, передові вітчизняні юристи, наші попередники, що слушно вказували на важливість і значущість усіх процесів реформування. Так, С. Ю. Десницький ще наприкінці XVIII ст. наполягав на необхідності глибокого усвідомлення всіма вітчизняними державцями користі знань власного національного законодав-

ства і забезпечення ними процесу «відновлення оного в усіх державних високоопікуваних училищах» [1]. Саме такий крок, на його думку, міг значно посприяти опануванню всіма підданими держави як історії державотворення, так і вітчизняних законів, що становило найважливішу передумову реформування тогочасного суспільства. Про недостатність політичних змін на рубежі XVIII-XIX ст. вказував і Я. П. Козельський. «Приклади історії доводять, що сучасний світ, хоч як

би вихвалявся, що він політичний, недостатньо мав перетворень. Сучасні люди... вправніше ошукують ближніх» [2],- із сумом констатував він.

У другій половині XIX ст., розвиваючи тему реформування суспільства, А. Ф. Коні підкреслював такий її аспект, як удосконалення загального обліку влади. «Влада не може вимагати поваги до закону, коли сама його не поважає» [3]. Авідомий юрист і методолог права Б. О. Кістяківський майже сто років тому з великою прикрістю зафіксував ще один недолік реформування: «Наша суспільна свідомість ніколи не висувала ідеалу правової особистості» [4]. Але тільки вона, на погляд дослідника, усвідомлюючи всі багатства правового і державницького досвіду, здатна закласти основи національного розвитку після тривалого періоду бездержавності. Отже, вказуючи на різні аспекти політико-правового реформування суспільства, наші попередники одноставно наполягали на важливості постійної уваги до цієї проблеми, на широких можливостях позитивного використання власного досвіду. У цьому плані показовим може бути вивчення історії державності і права кийвської княжої доби, коли реформування країни було проведено доволі швидко і ефективно з максимальним використанням внутрішнього потенціалу країни.

Виходячи зі специфіки викладання курсу історії держави і права України, обов'язковості вивчення правових джерел в їх тісному зв'язку з певними історичними та правовими фактами, постійно акцентується увага на важливості опанування конкретно-історичним і порівняльно-правовим методами дослідження. Цьому сприяють і принципи зміни в сучасній науковій методології, суть яких полягає у визнанні провідної ролі активної творчої діяльності людини, переорієнтації на інтереси соціуму, розумінні сучасної держави як стабілізатора суспільного життя; усвідомлення важливості консолідації і розвитку громадянського суспільства, яке має бути відносно незалежним від держави. Отже, відмову від старих методологічних підходів, подолання вад попереднього розвитку, коли особистість становила мізерно малу величину, можна характеризувати влучним виразом Б. Кістяківського як ліквідацію синдрому «потоплення особистості в суспільному інтересі» [5]; уважливості використання конкретних наукових методик переконає його впевненість у тому, що дослідженню всіх процесів реформування в давньоукраїнську добу перш за все сприяють логіка і хронологія, помножені на глибину проникнення в проблему і неупередженість.

Аналіз проблеми політико-правового реформування Київської держави тісно пов'язаний із роз-

глядом дії трьох чинників державності (територія, влада, народ) та їх наслідків, основною періодизацією. Аналіз «доварязького» і «варязького» періодів за працями М. Грушевського і М. Брайчевського дають змогу в логічній послідовності простежити, як територіальний чинник починає превалювати над родовими ознаками, як посилюється значення владного чинника, суттєво змінюється організація управління (замість обраних вічем членів громади створюються спеціальні органи, що символізують остаточне відокремлення влади від народу, початок виникнення станової феодальної ієрархії, очолюваної кийвським князем, влада якого стає спадковою), як кардинально змінюється саме населення (від неоднорідності, строкатості в етнічному плані через асиміляцію неслов'янських племен до домінанти україно-руської громади). Керуючись принципом історизму, корисно простежити основні закономірності дії децентрових і відцентрових сил в державі, значення розвитку традицій народовладдя, які сприяли розумній гармонізації цих сил, суспільній стабілізації і прогресу. Саме народовладдя, що базувалось на високій моральності, відповідальності й порядності, в найтрагічніших для Русі ситуаціях виступало надійною опорою політики державотворення.

Сутнісною складовою політико-правового реформування Київської держави стали процеси легалізації та легітимізації політичної влади князя. Логічно і хронологічно вони пов'язані з остаточною перемогою християнства, з відривом Русі від язичництва, із забезпеченням патронату князя над церквою (Устав Володимира виданий від імені князя), з чітким визначенням місця церкви в державі й автономністю церковного суду [6]. Зміцнення й освячення верховної влади, започаткування Закону руського як першої кодифікації звичаєвого права, проведення державної, військової, адміністративної реформ із поділом казни на державну та князівську і введенням нового інституту намісництва було органічно доповнено впровадженням системи бенефіцій і династичного принципу передачі влади. Спроби Володимира Великого подолати юридичну невизначеність у питанні спадкування влади, політичне реформувати державу і суспільство мали своє логічне продовження за князювання його нащадків.

Так, політико-правове реформування Київської Русі було значно посилено проведеною князем Ярославом спробою ліквідації застарілої «системи кормління», регламентації державної податкової політики через запровадження різних видів ренти, податків (безпосереднього, посереднього, спеціального) і службових повинностей. Важливим чинником політики державотворення і

підґрунтям реформування Київської Русі стає активне сприяння влади зміцненню продуктивних сил, розвитку торгових шляхів. Свого апогею досягає торгівля «з варяг у греки», яка, на думку М. Грушевського, стала «економічною основою підтримки державної політики київських князів» [7]. Доволі успішно забезпечувалось усебічне розширення міжнародних політичних, культурних, династичних зв'язків, здобувалась незалежність церкви від Візантії. Користуючись порівняльно-правовим методом, нескладно дослідити, як ішло подальше пристосування звичаєвого права до феодального устрою, що відобразилось у першому зведенні норм давньоукраїнського права.

Незважаючи на свій приватний характер, перша збірка давньоукраїнського права «Правда Ярослава» набула чинної сили як єдине князівське законодавство своєю актуальністю для централізованої держави, а подальша трансформація норм права в «Правді Ярославичів» зафіксувала нагальну потребу суспільства в динамізації права в умовах стрімкого розвитку феодалізму. У добу Володимира Мономаха при посиленні відцентрових сил відбувається подальше узагальнення і систематизація права з розширенням феодального імунітету, про що яскраво свідчить «Руська правда» розширеної редакції (перша спроба вітчизняного конституювання), тривають пошуки шляхів до встановлення класового миру, подолання міжкнязівських усобиць, гуманізації влади та її носіїв.

Вивчення історії ранньофеодальної державності і права Київської Русі потребує постановки окремої проблеми: як в історично короткий час Київська держава здійснила стрибок від варварства до розвиненої цивілізації, забезпечивши свою рівноправність серед передових на той час країн Заходу і Сходу, увібравши найвищі досягнення світової політичної і правової думки. Саме тут важливо дослідити результати прогресивного розвитку суспільства, його продуктивних сил, закономірність спочатку нестримної майнової диференціації і суспільного розколу (поділу на класи), а потім гострої потреби в об'єднанні, у створенні «органічного союзу взаємопоборюючих сил». Отже, влада київського князя виступає тією єдиною силою, яка «в'яже населення в одну цілісність», забезпечуючи захист, стабільність, прогрес.

І чим гострішими були класові протиріччя, чим більшими і військово небезпечнішими ставали сусіди, тим активніше проходила політика збирання земель київським князем з неминучою подальшою уніфікацією їх, тим впливовішими ставали нові посади й органи управління, які створювались замість старої управлінської системи, базованої на військовій організації. Ще за доби Свято-

слава завдяки його військово-політичній діяльності й дипломатичним, адміністративно-політичним реформам його матері, княгині Ольги, закладались підвалини для значного державницького підйому, який з величезною виваженістю продовжили їх нащадки Володимир і Ярослав Мудрий, сформувавши інститут суверенної влади Великого київського князя, державної суверенності Київської Русі, механізми затвердження її як самостійної, незалежної, повновладної, захищеної правом і авторитетом народу.

Вагоме місце саме в цю добу займає право як важливий регулятор суспільного життя. Поетапно тривав процес нормування права, формування державою таких загальнообов'язкових, загально-визнаних принципів, які забезпечували не тільки захист суспільного порядку і правову регламентацію майнових відносин, а й регулювання міжкнязівських та міжнародних стосунків. Саме договорами Київської Русі з Візантією започатковано міжнародне публічне і приватне право, норми якого набагато випереджали зразки західноєвропейського права тих часів своїм гуманізмом і прогресивністю, зокрема в питаннях збереження майна розбитих кораблів на користь потерпілих, видачі злодіїв та обміну полоненими.

Ствердження основ державництва й авторитету Києва проходило через посилення правових механізмів. Порівняльно-правовий метод дослідження редакцій «Руської правди» чітко виділяє джерела набуття і розподіл власності за її форми та історичними видами (колективно-спільну, особисту, приватну), державні пріоритети в її захисті, виникнення в межах системи сюзеренітету-васалітету феодального імунітету, виділення як окремих інституцій прав і обов'язків підлеглого населення, службових осіб, певну градацію злочинів залежно від мотиву, мети, наслідків, виокремлення інституту персональної відповідальності, формування системи санкцій за порушення чинного права. Даючи їм достатньо широкий перелік, давньоруське право засуджує лиху волю і лихий намір, опосередковано відтворює норми загальнолюдської моралі, правового захисту честі, гідності людини, її життя, тілесної недоторканності. Подібну ідею знаходимо і в «Повчанні Володимира Мономаха», де до того ж проводяться думки про особливу значущість життя, цінність людської душі в її багатомірності, державну відповідальність верховного володаря за долю своїх підлеглих, реалізацію ідей справедливості тільки правовими засобами. Порівняльний метод дає змогу простежити відокремлення суб'єкта від об'єкта права як передумови подальшої конкретизації норм права, підвищення їх дієвості.

Політико-правове реформування ранньофеодального суспільства Київської держави і його юридичне закріплення відбулось у класичній формі, а становлення і розквіт ранньофеодальної монархії в межах Київської Русі пройшли на основі дії таких вагомих принципів, як автономність, демократизм і гуманізм, динамізм і наступність, відкритість (слов'яно-греко-ві-

зантійсько-скандинавська взаємодія) і послідовність у реалізації стратегічних завдань. Саме це, на думку автора, забезпечило Київській Русі вихід на передові рубежі розвитку європейського світу, всієї тогочасної цивілізації. Такого стрімкого злету своїй державі бажають і сучасні автори - свідки політико-правового реформування України.

1. Десницький С. Ю. Юридические размышления о пользе знаний отечественного законоискусства // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей.- М., 1959.- С. 39.
2. Козельский Я. П. Примеры истории // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей.- М., 1959.- С. 58.
3. Гони А. Ф. Моральные начала в криминальном процессе // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей.- М., 1959.- С. 85.

4. Кистяковский Б. А. В защиту права (интеллигенция и правосознание) // Вестник МГУ. Сер. Философия.- 1990.- № 3.- С. 49.
5. Там само.- С. 52.
6. Брайтчевський М. Утвердження християнства на Русі.- К., 1988.- С. 57.
7. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа.- К., 1990.- С. 49.

G. Zhurbelyuk

POLITICAL-RIGHT REFORMATION (EV HISTORY OF NATIONAL POSITIVE EXPERIENCE)

Teaching the history of state and UKRAINIAN right allows not only to follow basic regulars of UKRAINIAN nation state right development, but also analyze the modern problem in respect that experience of generations, deficient learned right legacy, particularly Kyiv Russ legacy.